

ճառ մը գրած է մէկ հեղափոխական մը
կը յիշատակուի. Ասորկին խօսքին նայելով՝
կիրեղ երուսաղեմացին Ս. Նշանի երեւման
վրայ այս Անգրեւանի գրած է: Վերը՝ Հայերէն
ձեռագրիս երկու երրորդական Հիպպոլիտոսի
«Գիրք ծննդոց, ին (Liber generationis) Հեռ
ուենեցած բառացի նմանութիւնը տեսնել: Ես
այս մասը Անգրեւանի կը համարեմ, որ
յայտնապէս Գ. դարուն կիսուն Հիպպոլիտոսայ
ժամանակագրութեան բնագրէն՝ քաղուածը
մ'ըրած է: Մէկալ կողմանէ՝ Անգրեւանի այս
գրութիւնը յուսմանէ Հայերէնի թարգմանած է
է՛ր:» Դարուն համալուսւոր գիտուն ուսողա-
գէտն ու աստղաբաշխը՝ Անանիա Շիրակացին,
որ վերոյիշեալ, Հիպպոլիտոսայ ժամանակագրու-
թեան հեռ չհամաձայնող եւ անոր մէջը
չգտնող մասերը, միանգամայն պարսիկ սա-
սանեացի ցանկն իւր կողմանէ աւելցուցած է:
Ըստ ինքեան շերտիղն եւ խոսքով՝ դատակի
ժամանակակցական թուականները կը համա-
ձայնին Շիրակացւոյն ատենին. — թէ այս զմեզ
զբաղընող գրութիւնս՝ Շիրակացւոյն է, նոյն
իսկ գրութեան լեզուն եւ ոճը մասնացոյց կ'ընեն:

ԳՐ. ՆԱԽԱԾԻՆՅՑ



Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Վ Ա Ն

Ս Ա Ր Գ Ի Ս Բ Ի Թ Ի Զ Կ Ա Ր Ա Պ Ե Յ Ե Ն

Կ Ա Մ

(ԴՈՎՑ. ՍԵՐՃՕ ԿԱՐԱՊԵՏՈՒՅ)

Անցեալ Դարուն սկիզբները, երբ Կ. Պոլսի
կ'ունենար տակաւ խումբ մը Հայ բժիշկներ, որոնք՝
տաղանթազով, գրիչով ու շարտարութեամբ մեծ
համբաւ կ'ունենային եւ մինչեւ իսկ թուրքոյ ընդ-
հանուր բժշկութեան բարեկարգիչ, վերանորոգիչ
կը հանգիստանային՝, այն ատենները՝ Ձմիւռ-
նիայ ալ կ'ունենար Հայ բժիշկ մը, (իւր անդրա-
նիկ Հայ բժիշկը), որ փայլուն առաքարեղ մը
տեք ըլլալէ զատ՝ նշանաւոր կ'ըլլար նաեւ Ձմիւռ-
նիայ շրջանայ քաղաքներուն մէջ, մանաւանդ
Էօսեմիշ:

Սարգիս Կարապետեան կամ Սերժօ Կարապետեան
տօփ, այսպէս կը կոչուի այն բժիշկը, որ գրեթէ
անծանօթ մնացած է, թէեւ՝ ոչ նուազ մէկ կա-
րեւոր անդամն էր Ձմիւռնական Հայ գաղութին:
Զուակ համեստ դասակարգէ ընտանիքի, եւ

որդի Կարապետ անուն անձի մը, ծնած է՝
1795 թուականին, Ձմիւռնիայէն ոչ շատ հեռի
Մարշիսայի մէջ, հաւանականաբար ասոր վերի
թաղը, ուր առաջին նուազ հաստատուած են
կ'ըսուի, Պարսկաստանէն վտարանդի Հայերը՝

Չունինք տեղեկութիւն թէ ով էր իւր
հայրը, ոչ աւագնի նաեւ թէ էրջ կը դորձեր Մար-
շիսայի մէջ, ուր Հայերն հին ատեններն ընդհան-
րապէս չ'ուշակ են եղած, քիչ մասամբ ալ պո-
գեգործ:

Հատ ցանցաւ ենեաւ, բժշկիս մասին եղած
տեղեկութիւնները, զորս հաճեցաւ յղել ինձ հե-
րուն, իւր ողբացեալ որդին Կարապետ Սերժետե-
ն, եւ այս ասոր ալ, իւր գրասեր թոռը, Ձմիւռնա-
նական ծանօթ փաստարանը՝ Վահան Եֆենտի Պար-
տիզպանը:

Սարգիս իւր մանկական հասակի կրթու-
թիւնը կը ստանայ իւր ծննդավայրին մէջ, ուր
կանխաւոր վարժարան չկար այն ատեն եւ հազիւ
ինքզնու լատինայ մը կամ վարդապետ մը կրնար
քիչ մը կարգաւ գրել սորվեցնել, քանի մը
աղայ գիտուն ժողովելով եկեղեցւոյն գաւթիք կամ
վերահասունը:

Մանկութիւնն այսպէս բոլորելով, երբ պա-
տենկութեան կը հասնի, Սարգիս փափաք կ'ու-
նենայ փոխադրուիլ Ձմիւռնիա, որ Մարշիսայէն
շատ աւելի զարգացած տեղ մըն էր, եւ ուր կա-
րելի էր գոյն ինչ ուսումն եւ կրթութիւն
ստանալ:

Սակայն Սարգիս ծնողքը բոլորովին հակա-
ռակ կը կենան իւր փափաքին եւ չեն ուզեր, որ
զաւակներն հեռանայ իրենց գրկէն: Սարգիս համար
տանջանքի ու տառապանքի կենաց մը, պատժ մը
կ'ըլլայ Մարշիսա մնալը, մինչեւ որ կը յաջողի
ծնողական հաճութիւնն ունենալ:

1810 կամ 11 թուականներուն է, որ Սար-
գիս կ'երթայ Ձմիւռնիա. 15 կամ 16 տարեկան
հազիւ:

Այն ատեններն Ձմիւռնացի Հայ գաղութը
վառուած ուսման սիրով, սկսած էր արգեն զբաղիլ
իւր զաւակներուն կրթութեամբ, 1799էն ի վեր
հաստատած էր Ս. Մեքարպան անունով վարժա-
րան մը, ուր՝ յաւերժայիշատակ Ընտրէք ամի-
րային օժանդակութեամբ կը դասախօսէր համ-
բաւաւոր Վանանդեան, Միքայելան Յէր Եօզ-
հանեան քահանայ՝ Աբդի-Մէ Լայոս-Կոստի
հեղապան Հատորին եւ ուրիշ երկերու Հեղին:

1 «Հայ-ի ԶԳԻՆԻՆ Ե՝ ԵՐԼԻՄԻՅԱ՝ Է. Յակոբ
Բոսեանի Վճիռնա 1899: Հատոր Բ, էջ 180-140:

2 «Մերթ», էջ 128-129:

3 Մարշիսայի Հայերուն թիւը ըստ շատ քանակի
է այժմ եւ ունին երեք հազար վարժարան, որոնց մէջ կը գա-
տարակուսի 4000 ընդ ընդ հայ մանուկներ: (Վճիռնա-
յոյ բաւառական Լուսինաւոր Քաղաքի Կ. Պոլսի 1891,
Մաս Ե, էջ 6:

4 «Հայ-ի ԶԳԻՆԻՆ Ե՝ ԵՐԼԻՄԻՅԱ՝ Է. Յակոբ
Բոսեանի Վճիռնա 1899: Հատոր Ե, էջ 117-118:

5 Միքայիլան Հայոստանի, առաջապիտէլ Բոլշահան
նու. Միքայիլան Վանանդեան վարժապետ քահանայի
Ձմիւռնիայ 1836, տպեալ յՕրթնագրէ, ՌՄԶԵ: Ի Յոպ-
րանի Պոստի Սպարապետի:

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

նալը, ուր ննջած է Զմիւռնիոյ մէջ, 1840 Փետրուարի 3ին։¹

Սարգիս Կարապետեան լքել մ'առնեմ Ս. Մե սրոպան Վարժարանը յաճախելէ յետոյ, 1813ի տառնները կը թողու զայն, եւ կը սկսի կրթութիւնը Զմիւռնիոյ մէջ մեծ հռչակ ունեցող Վեպտար անուն իտալ գերաբարի մը, որ տեղւոյն Հայ հասարակութեանն ալ, յարգի եւ սիրելի բժիշկն էր։

Երկու երեք տարւոյ չափ Վեպտարի գերաբարեւը շարունակելով, Սարգիս շուտով կը հմտանայ արուեստին, մեծ յաջողութիւն ցոյց կու տայ եւ միանգամայն՝ այնպիսի յարմարութիւն մը բժշկութեան, որ վարպետը պաշտպան կանգնելով անոր, իւր իսկ ծախքով զայն իտալիա կը յղէ, բժշկական արուեստի օրինաւոր ուսման համար։

Պիղզայի համալսարանին մէջ է որ կ'ուսանի Սարգիս, այն Համալսարանը, որ 19րդ դարու սկիզբը գեւ. Եւրոպայի ամենէն հռչականունն էր իւր հայա-կապ գիտանեցերով։

1816 — 17ին է՝ որ Սարգիս դացած է Պիզա, ուր գտնէ հինգ տարի մը աշակերտեցաւ հարկաւ, բժշկական ուսումնաւորանի ամբողջ ընթացքը կատարելու։

Արշապէսի գիտցուի թէ է՝ երբ տեղի ունեցած է անոր Զմիւռնիա վերադարձը. աշխարհ միայն յայտնի է, ըստ տեղեկութեան իւր գերդաստանի անդամներն, թէ նա բժիշկ էր (նոր անշուշտ), Յունական մեծ յեղափոխութեան տարիները, այսինքն՝ 1822 — 23, եւ սկսած իսկ գործել Զմիւռնիոյ մէջ. որովհետեւ՝ այդ տարիներն է եղբոր, որ երբ Սերէգի նշանաւոր Իվրէնոզ — զատէ Եռուսէ փաշայ, Օսմանեան կառավարութեան կողմէն իբրեւ հրամանատար կրտսե եւ Սոսա կը կը զրկուէ, սա իւր բանակին հրամար բժշկի պէտք ունենալով՝ Զմիւռնիայէն իրեն բժիշկ կ'որոշէ Եւրոպացին Դր. Գաբուալ, որ Սարգիս բժիշկն ալ հետը կ'առնու իբրեւ օգնական։

Մէկ երկու տարի վերջը, Դր. Գաբուալ ուրիշ պաշտօնի կոչուելով, Սարգիս Կարապետեան կ'անցնի անոր տեղը, կ'անուանուի գլխաւոր բժիշկ Օսմանեան կրտսեան բանակին եւ հետզհետէ իւր ծարտը գործառնութիւններով այնչափ կը փայլի, որ կ'ըլլայ մտերմի մեծ ամբաժանելին Եռուսէ փաշային։

Այսպէս՝ Դոկտ. Սարգիս ներկայ կը գտնուի Թուրք — Հնդկական բոլոր պատերազմներուն, եւ երկար տարիներ ծառայ Սոսա կամ՝ այլուր, ակնհաստես իսկ՝ անշուշտ, կ'ըլլայ 1827ի Նապո-ւէին հարմաւաւոր ծովամարտին, որ եղաւ... բարե... մայր Հնդկական անկախութեան։

Նապուէին ճակատամարտն հաղիւ մարած, նոյն տարւան Դեկտեմբերին կը ծագէր Ռուս — թըքական պատերազմը, որուն համար Եռուսէ փաշա հրաման կը ստանար իւր բանակովն անցնիլ

Բուսիլ եւ երթալ զբաղել Վառնա քաղաքին պաշտպանութեամբ։

Դր. Սարգիս իբրեւ բժշկապետ Օսմանեան բանակին, կը շուէր մասնակցիլ նաեւ այս պատե-րազմին, որ գժբարտաբար՝ Եռուսէ փաշայի ճա-կատը փայլուն յաղթութիւններով չէր պսակեր։

Սուկայի եւ արիւնահեղ ճակատամարտներն յետոյ, Ռուսական բանակը կը պաշարէ վերջապէս Վառնան. պաշարումն այնչափ խիտ ու երկար կը տեւէ, որ քաղաքը բոլորովին անսնունդ մնալով, սովալուկ վիճակի մը մէջ կը ստիպի թշնամոյն յանձնուիլ։

Ռուսներ Վառնան գրաւելով միայն գոհ չեն ըլլար, այլ անոր Հրամանատար — կառավարիչը Եռուսէ փաշան, Սարգիս բժիշկն ալ հետը, ինչպէս նաեւ շատ մը զօրք եւ զօրապետներ, գերի կը բռնեն (1828 Հոկտեմբերին), եւ կը փոխա-դրեն Օստան, ուր կը պահեն մինչեւ պատերազմին վերջնաժամ ու հաշտութեան կնքուիլը (1833)։

Ըստ Սարգիս բժիշկի պատմութեան, զոր կ'առնալին մեզ այսօր իւր գերդաստանի ան-գամները, Ռուսներ շատ սիրով կը վարուին իրենց գերիններուն հետ. գեղեցիկ պալատի մէջ կը բը-նակեցնէին գանձը, կը յարգէին ու կը մեծարէին մեծ պատմեցնելով, ուրկէ անշուշտ անմասն չի մնար եւ մեր բժիշկն հայազգի։

Հաշտութեան կնքում ժամանակ, Սարգիս Կարապետեան Օսմանեան հպատակութիւնը թող-լով, Ռուսահպատակութիւնը կ'ընդունի եւ շատ շանցած Ռուսական անցագրով կը գտնուի Վ.Պո-լին, նա ալ այնուհետեւ կը սկսի յորջորջուիլ Դոկտ. Սերջո Կարապետով, որուն յիշատակու-թիւնը գեւ. քանի մը տարի առաջ, իւր դատա-նէրը գտնէլ առած են եղբոր Օստայի կառա-վարական տօրածաբարութիւններուն մէջ։

Բայց Սարգիս առաւ հպատակ ըլլալը, անուր փոխելը, առասկան անցագրով Վ.Պոլին գտն աննպատակ չէր. Եռուսէ փաշայի վրայ ամենամեծ տարածայնութիւններ բարգաւաճ էին, կ'ըսուէր թէ նա մասնութիւններ ըրած էր, իբրեւ թէ կաշառակերութեամբ Վառնան Ռուսին էր յանձնած. յանցաւոր մը, դաւաճան մը ապրքէն համարուած էր Եռուսէ փաշան եւ ինկած քրտ-կան ամբաստանութիւններու ներքեւ։ Այս կեդ-ստոտ համբաւէն զոյն մտքերու, ազատելու, այս կարծումով յանցեցներէն զայն ազաւաստելու, փրկելու համար էր ահա, որ Սարգիս Կարապե-տեան, Սերջո Կարապետով ըլլալով կու գար գէպի Վապար, ինչ անմեղանկութիւն, Հայկա-կան ինչ տիրաւոր բնաւորութիւն...։

Ռուսական անցագրէն դատ՝ Դր. Սերջո մեծագին նաւերներ ալ անի եղբի հետը, պա-տուական քարեր, ազամանդներ թանկագին, զորս կտրած են եղբոր ծածուկ իւր հաղուստներուն մէջեր։ Սարգիսը, տիրաւոր բժիշկն այս նաւե-րներն ամենայն հաւատարմութեամբ հարկ եղած տեղերը տանելով, կը բարեխօսէ Եռուսէ փա-շային համար. կը պատմէ համարաւորութիւն, ու տոհմային բնաւոր անկեղծութեամբ անոր ար-գարութիւնն ակնհերեւ կը հանէ եւ կը յաշուի

¹ «Հայ + Զմիւռնիոյ եւ Երեւան» Հասար. Ա. էջ 100 — 101 եւ էջ 120։

վերջապես իւր տիրոջ ներումը, ազատութիւնը ձեռք բերել:

Դոկտ. Կարապետով ուրեմն յայլթական, լի խնդութեամբ կը վերադառնայ Օսման, եւ եւտուֆ փաշան կ'առնուի կը բերէ Կ.Պոլսը, ուր դարձեալ ըստ առաջնոյն, պատիւ, բարձ ու պաշտան չեն պահիր շուտով այս գորապետին համար: Ինչպէս արգելք փոխարինեց եւտուֆ փաշա՞ Դր. Սերըյի այս հաշուադրեալ ծառայութիւնը, ինչպէս զայն վարձարեց, արժանաւորապէս գնահատեց արգելք Հայկական այս մեծ անձնատիրութիւնը, որուն օրինակները վերապով կը վերանս անհետացող գարուն պատմութեան մէջ...:

Դր. Սերըյ քիչ մը ժամանակ եւտուֆ փաշային հետ մնալէ յետոյ՝ կը բաժնուի անկէ վերջականապէս, կ'երթայ նախ իւր ծննդավայրը Մազնիստ, ապա կը հաստատուի Ջովուհան:

1838ի վերէն է կարծեմ, որ Սերըյ Կարապետով կը վերադառնայ Ջովուհան, այն ատենները, երբ յառաջադիմութեան ու լուսաւորութեան նոր դարադարձը մը ծագած էր տեղւոյն Հայ դպրութիւն համար. Ս. Մերտաքեան վարժարանը փայլուն վիճակի մէջ էր, երեւելի աշակերտներ կ'ընծայէր Ազգին, նշանաւոր Հայ բնասիրտներ օրէ օր կը բազմանային. մեծ անուն ու համբաւ կը վայելէին եւտուֆեաներ, Նուսրաբեաններ, Կոստանդեաներ, Թաղթագեաններ, Ալթայեաններ, Ալվալլեաններ եւ ուրիշներ, որոնց մէջ իւրեւ միակ Հայ բժիշկ, Սերըյ ինքն ալ կը սկսէր անեղծ շուտով մեծ հռչակ:

Ժամանակի, համաճարակի ալ ժամանակներ էին, երբ Դր. Սերըյ կը հաստատուէր Ջովուհան, ուր իւր ճարտար բժշկութեամբ եւ աննշանուէր ծառայութիւններով օգտակար կը հանդիսանայ անխորէ Հայ եւ օտար Հուսարակութեան, ինչպէս կը պատմեն գեա. այսօր Ջովուհանցի Ժեբուհեանը:

Ջովուհան մնալով, Դր. Սերըյ հարկաւ առանձնեց նաեւ բժշկապետութիւնն Ազգային Հիւանդանոցին, որ 1801էն է վեր կանգուն էր արդէն հոն, Ս. Լուսաւորչան անունով՝ եւ ուր ինքն իւր բժշկութեան առաջին օրերուն մէջ ալ ունեցաւ թերեւս պաշտօնագրութիւն, որուն մասին սակայն բնաւ բան մը չի յիշատակեր Ջովուհանի Ազգ. Հիւանդանոցին Հարիւրամայ Եօթելեանի պատմական Տեղեկագիրը:

Հայաւապ իւր յայնորդութիւններուն եւ բարձր դիրքին, զոր ունեցած էր կարճ ժամանակի մը մէջ, Դր. Կարապետով չէ կրնար երկար մնալ Ջովուհան եւ կը ստիպի թողուլ զայն եւ ահա ինչ պարագաներու մէջ:

1834ի վերջերը Ջովուհանի շրջակայներէն Էօթեմիշ կոչուած տեղին գաւառապետը՝ անուանին Էմմի օղու ծանրապէս հիւանդանալով,

Դր. Սերըյ Ջովուհանի Կառավարչին հրամանաւ յատկապէս Էօթեմիշ կը ղեկուի. քիչ ժամանակի մէջ Սերըյ կը յաջողի մեծ ճարտարութեամբ բժշկել զԷմմի օղուն, որ զինքը լիարուսն վարձարեւելով հանգերձ, կ'ուզէ նաեւ միշտ իր քով վազակ:

Դր. Սերըյ ի սկզբին, կը զօժակակի Էմմի օղուի առաջարկին, որ մեծ զահարութիւն կը պատահէր, եւ հրաման կը խնդրէ գառնալ անգրէն Ջովուհան, ուր ասպարէզը ամենակերպ յաշտուլ թիւններով բաց էր արդէն իրեն: Սակայն քիչ յետոյ կը ստիպուի Էօթեմիշ մնալ, վառուած Հիւանդան ջերմ սիրով էր, որ անանկալ կերպով կը գրէ անոր սիրտը: Է՛հ. շատ ծիշգ է որ l'Homme propose et Dieu dispose, այո՛, մարդս կ'առաջարկէ, բայց Աստուած կը տնօրինէ. եւ այսպէս ալ եղաւ բժիշկ Սերըյի համար:

Էօթեմիշ անցուցած քանի մը օրերուն մէջ, պատահաբար աչքին կը զարնէ ոսկերիչ Պօղոս ազգյի մը գեղանի աղջկիւ, ծիշգ այն պահուն, մինչ օր թեւերն հոյանի, խառնեալ մայերն ու սերուն վայ, բոլորովին անխնայ եւ անսթեղ կերպով, կը զբաղէր տնական գործերով: Փողոցէն անցած ատենը Սերըյ կը տեսնայ զայն պատուհանը, եւ այս տեսնելը միայն բաւական կ'ըլլայ դռանընալու տնոր գեղեցկութեանը, որ պարզութեամբ մէջ անմահ եւ պինդապարտ, նոյն հետայնի կը թրճաւաջրէ Սերըյի որտէ՛ս թեւերը. Սերըյ, այնչափ կը յափշտակուի որ անմիջապէս կ'որոշէ զայն ամուսնութեան խնդրել եւ այս նպատակաւ, վայելեան շանցուցած տեղւոյն ֆահիսան կը զրկէ աղկան հօրը:

Այլ բուռն սերը շուտով չի հասնիր նպատակին, զօժարութիւններ, արգելքներ, խոչընդոտներ հուպ ընդ հուպ կու գան կանգնել տնոր գէմը, եւ թե՛րեւս բնականաբար, որպէս զի այն՝ ալ աւելի սաստիկ, ալ աւելի արժարժուն, վաւրլայ, իւր եմթական առաւել շքեալ, առաւել փայլուն նկատուլու, աւելի եռանդով տնոր փառելու: Դր. Սերըյի սիրահար սիրտը շուտով շ'ուռնեալ էր գոհացումը:

Հայազգի բժիշկո՞ւ իր Դր. Սերըյ յորընդունով, երկայն գլխարկոյն ու քաղքենի տարազով աւելի Եւրոպացւոյ մը՝ քան Հայու նմանութիւն ունեցողով, ոսկերիչ Պօղոս ազա, զայն տատար մը, Փռնելի մը, կը կարծէ եւ չի հաճիր բնաւ պղպտիս մէկու մը աղջկի տալ, օւստի կը մերժէ: Սերըյ բժիշկ շատ կը շարքարուի, շատ կը յոգնի մինչեւ որ կարող կ'ըլլայ հայ եւ լուսաւորչական հայ ըլլալն հաստատել. բարեկամներ կը միջնորդեն, վկայականներ բերել կու տան Մազնիսայէն եւ Ջովուհանայէն, Էմմի օղու ալ իւր ազդեցութիւնը կը բանեցընէ եւ վերջապէս Սերըյ կը յաշտուի տնոր իւր սիրական սիրածին, եւ կ'ամուսնանայ 1835ին:

Ամուսնութեան պայմաններէն զլիւստորն էր՝ Էօթեմիշ մնալը, եւ Սերըյ հաւատարիմ այս պայմանին, կը թողու Ջովուհանի մէջ ունեցած դիրքը, կը զոհէ ամէն ինչ, եւ այն թուականն սկսեալ կը հաստատուի վերջականապէս Էօթեմիշ:

Էօթեմիշ անկարեւոր տեղ մը չէր, Ջովուհանայէն քիչ հեռու, ամենազգի բազմութիւն բնաւ

1 "Հայո՛ւ Զգաթոյն Ի-՝ Երեւոյն, Հատար Ա. էջ 160 եւ Տեղի-էջի Զար-բաֆայ Զ-թիւնի" Ս. Լուս. Ազգ. Հիւանդանոցի Զգաթոյն, 1901, 84. Մամուրեան, էջ 8-10:

կենդանի ունեցող սիրուն քաղաքիկ մըն էր, այսօր՝ շնորհիւ երկաթուղոյ ալ աւելի զարգացած, ուր կար եւ կայ բաւական ստուար հայ գաղթականութիւն մը բարեկեցիկ, որուն սկիզբը մինչեւ երկու դար առաջները կը դնէ Հ. Յակոբ Վ. Քօսեան։

Իտալիոյ հաստատուելով Դր. Սերլօ կը սկսի քիչ աստեղնէն ճարտար բոշիկ համբաւն հանել եւ փայլել հոն կարեւոր ու նշանաւոր գործառնութիւններով, զորս ցոյցօր մեծ գովեաններով կը յիշեն եղբի տեղացի հայ եւ օտար ժողովուրդներ։

Ամեն բանէ առաջ Իտալիոյ ընդհանուր առողջապահութեան ուշադիր կ'ըլլայ եւ ինքը կ'ըլլայ որ առաջին անգամ Իտալիոյ կը մտցընէ պատուաւոր Ծաղիկ հիւանդութեան, որ սուկայի թուով զոհեր կ'ընեն իր աստեղը։ Գաղական Եւրոպայէն պատուաւոր հիւթը մեծաքանակ բերել կու տայ եւ մանուկներէն սկսեալ ամեն տարիքի մարդիկը պատուաւորելով կը պատուաւորէ։ Պատուաւոր եւրոպայէն համար իրեն գիտնողներուն թիւն օրէ օր այնչափ կը շատնայ, որ ինքը միակը չկարենալով բաւել առնել, կը ստիպուի պատուաւոր ընելու կերպն իր կնիքն ալ աւուրցանել, որով ահա այր եւ կին միասեղ կ'ըլլան ծաւալել թէնիւրեան բարեբար եւ կենսաստու գործին։

Կ'ունենայ տեղական կառավարական կարեւոր պաշտօններ, եւ այսու՝ ձեռք կը զարնէ նա Իտալիոյ ընդհանուր մարքտիկանքը, եւ կը շնայ օժտել զայն լայն ու սիրուն ծառաւորներով, հովանաւոր գեղեցիկ փողոցներով, որոնց նման Ցանկաստանի եւ ոչ մէկ քաղաքին մէջ կը գտնուի կ'ընեն Իտալիոյ այցելուներ։

Իտալիոյ բարեգաղութեանն ու առողջապահութեանն համար Սերլօ բժիշկին ունեցած մեծ ջանքին ի վարձ, կառավարութիւնը տեղւոյն մէկ գլխաւոր փողոցն անոր անուան կը նուիրէ, կոչելով զայն Սերլօ օթուղ, որ մինչեւ այսօր կը

կենայ եղբր, եւ ուր կանգուն է եղբր գեռ անոր սեպհական տունը, զարդիս վարժարան Յոյն մանուկներու։

Քաղաքի մը փողոցները մաքրել յարգարել, զայն բնարձակ ծառաւորներով բարեգաղութեան ջանադիր ըլլալ, ոչ ապաքէն զայն առողջապահ հիկ ընել ըսել է, ուստի եւ ազատ զայն կայուն ցանկէ բաղմամբիւր անտնուր բաղմամբիւր դիմելէն, որոնց գործած աւերներու տնուր պատմութիւնը կը լսենք ու կը կարգաւոր շարունակ։ Ասկէ աւելի մեծ, ասկէ աւելի ճարտար բժշկութիւն կարելի է ընել, որուն հեղինակ եղողն անունը, չգիտեմ թէ ինչու համար մոռցած է Վեր. Հ. Յ. Քօսեան, եւ չի յիշեր բնաւ զայն, իւր Աշխատութեան Իտալիոյ պրահին մէջ։



ՍԵՐԻՍ ԲԺ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Դր. Սերլօ զինուորական բանակներու ալ առողջապահ բժիշկը կ'ըլլայ երեսնէն՝ այսպէս, երբ 1843ին, Եւստոֆ Փաշայի որդին՝ Մուստաֆա Մասնոր Փաշա, Ասիական գաւառներն ու գիւղերը շրջելով, Օսմանեան բանակին համար զինուոր կը հաւաքէ, կը գիւն նախ Դոկտ. Սերլօյի, եւ անոր բժշկական խիստ եւ մանրակրկիտ ջննդութեան շնորհիւ կը կազմէ նա 300 հոգիէ բաղկացեալ բնաւոր զորաւորն ու մը, որուն Դր. Սերլօ ալ բժշկական կը կարգուի բարձրագոյն հրամանաւ։

Այս պաշտօնով նոյն տարին Մասնոր Փաշայի հետ Վ. Պոլսի ալ կու գայ նա քիչ աստեղի համար, ու յետոյ զարեալ կը վերադառնայ Իտալիոյ, ուր կը բոլորէ իւր մնացեալ կենսի շրջանը։

Դր. Սերլօ Իտալիոյ մէջ բժշկութիւն ընելով հանդերձ, զբաղելով քաղաքին ընդհանուր Առողջապահական կարգադրութիւններով, չի վա-

1 «Հայ Եւ Ջօրաւի Ի Եւրոպայ», Հատոր Բ. Իտալի. էջ 67—95.

2 «Եւրոպայ Եւրոպայ», Գ. Տարի Թի. 142, 11 Յուլի 1843.

3 «Եւրոպայ Եւրոպայ», Գ. Տարի Թի. 142, 11 Յուլի 1843.

1 «Հայ Եւ Ջօրաւի Ի Եւրոպայ», Հատոր Բ. էջ 68—78.

բաներ նաեւ խորհիլ իւր համարին, քաղաքակիրց-
ներուն բարեկեցութիւնը եւ առ այս, կը հրաւիրէ
գտնոնք հետամուտ ըլլալ բամբակի արդիւնաբեր
մշակութեամբ, ու տնտնջ քաղաքը ըլլալու հա-
մար, ինքն իսկ առաջնութիւն յոյժ կու տայ, կը
հաստատէ բամբակի գործատուն, որ սակայն բախ-
տին տնայնջութեան մասնաւորով՝ կ'ընդհատի
Եւրոպէի ժամանակին այն գործարանին փլատակներն
իբրեւ որման յիշատակի Դոկա. Սերջիւի ձեռնար-
կին, գեա. կը պահէ եղբւր Էտեմիշի մէջ:

Իւր արհեստակցներուն մատուորական ու բա-
րոյական կրթութեանն ալ ոչ ինչ ալ նախանձա-
կնորի եւ ձեռնառու կը գտնուի, եւ՝ ինչպէս կը
պատմուի այսօր, երկուր ատեն մասնաւոր հոգա-
տարութիւն կ'ունենայ տեղւոյն Աղգային վարժա-
րաններուն:

1840ին՝ երբ Ղուկաս Պալմապարեանի խմբա-
գրութեամբ, Թուրքիոյ տեղաբնիկ Հայ թերթը,
Ջովուհիոյ Արշալոյս Արտաբեկն Տրապիզոնի
կը սկսէր, Սերջո բժիշկ անոր առաջին ծափողներէն
ու թէլագրիներէն ըլլալով, սիրաշօտ իր ստանձնէ
թերթին գործակալութիւնը՝ Էտեմիշի մէջ եւ
երկու տարւան մօտ անձանձիր շարունակելով այս
պաշտօնը, ոչ միայն Արշալոյս Արտաբեկի ծաւալ-
ման ստատոր կը կանգնի, այլ եւ՝ Էտեմիշի Հայ
հասարակութեան մէջ ընթերցատարութիւնը կը
գրգռէ ու կարթնցորէ:

1841ին Ջովուհիոյ մէջ հաստատուած Ալ-
նեւոյ անուն ընկերութեան ամենաեւեակուն ու ժա-
գակներէն ըլլալով, ինչպէս նաեւ յաջորդ տարի-
ներուն մէջ կազմուած Աղգային Միութիւններու,
ու 1841ին ալ՝ իւր ծննդավայրին՝ Մարտիայի
Ալեքսէր Ընկերութեան, որովհետեւ այս Ընկեր-
ութիւնները նպատակ ունէին վարժարաններ բա-
նալ եւ Ջովուհիոյ շրջակայ քաղաքներուն մէջ
կրթական վառարաններ բացանել:

Ուրախաւոր է մենանել արգարեւ, որ մեր
հնագոյն բժիշկները, գրեթէ ամէն ալ ուշագիւր
եղած են իրենց ջնդին մատուորական դարգացման,
եւ սիրով ուզած են զբաղել Հայ մանկաւոյն դաս-
տարակութեան կարեւոր հարցով. Թորոսեան,
Անանեան, Սերջիւն, Բեռտեան, Ռուսիեան,
Արշալեան, Ֆերուհեան եւ ուրիշ բժիշկներ իրենց
արուեստին մէկ կարեւոր ճիւղն ըրին Աղգային
կրթութիւնը եւ առ այն՝ ամեն ճիշդ եւ ամեն ջանք
ու աշխատութիւն երբեք չզլացան: Տոհմային
Պատմութիւնը մեծ գովեստով կը յիշէ անոնց
անուններն ու գնահատելի գործառնութիւնները,
որոնց՝ հետեւեղ ըլլալու եղջ այսօր մինքն, ալ
աւելի բարձր գիւրդի մը հասցնելու մեր Աղգային
Դաստարակութիւնը, մեր մատուորական ու բա-
րոյական կրթութիւնն ալ աւելի զարգացնելու:
Ս'ուզէի ես գիտնալ թէ Սերջո բժիշկ թիշ
կեղպ ծառայութիւն մատուց իւր հոգածութեան
առարկալ Հայ վարժարաններուն, Էտեմիշի

գաղութներուն մէջ կրթական Թիշ տեսակ բարեկար-
գութիւններու հեղինակ եղաւ, որոնց մասին
գժբախտաբար մանրամասնութիւններ չեն գրեր,
նշ իւր գաւազակները, ոչ ալ ազգային լրագիրները:

Դր. Սերջո իւր Ռուսահայտարակութիւնը կը
պահէ, մինչեւ խրիմի պատերազմը, այսինքն՝
1853—54, որ ատեն շուգիւղ ընաւ բաժնուիլ
Էտեմիշին եւ ընտանիքին, ու մեկնել Տաճկանին
հողէն, կը թողու այն հպատակութիւնը, եւ ըստ
առաջնոյն՝ դարձեալ կ'ըլլայ Տաճկահայտարակ, այն
ատեն կը փոխէ նաեւ իւր օտարահայնէն անունը,
ու կը սկսի ստորագրել Սարգիս Կարապետեան,
թէեւ միշտ Դոկա. Սերջո անունով կը շարունակէ
անցնելը:

Բարեխիտ ու ճարտար բժիշկ, Դոկա. Սար-
գիս Կարապետեան եղած է հայր ընտիր գաւազ-
ներու եւ կիրթ թոռներու. ու վախճանած է 75
տարեկան հասակին, 1869 Մայիսին:

Ար ատմութի, թէ Դր. Կարապետեանի մահը
գառն օտգ մը կ'առթէ ամբողջ Էտեմիշի. Հայ եւ
օտար հասարակութիւններ մեծահասակէն յուզար-
կաւորութիւն մը կ'ընեն անոր. տեղացի Մահ-
մետական երեւելիներ ներկայ կը գտնուին եւ
լալով կ'ընեն խնայան իրենց սիրեցեալ Հէքիմին՝
Սերջիւին, մինչեւ իւր վերջին օրերն, որ կը
գտնուի եղբւր Էտեմիշի Աղգ. Գերեզմանատան Հիւ-
սիային կողմը:

Տարիները մոռցնել չեն տար զինքը բա-
րեխախտար, եւ իւր յիշատակին Յձ տարի յետոյ,
այսօր ալ՝ կենդանի կը պահէ եղբւր երախտագէտ
Էտեմիշին:

Մերջին տարիներուս մէջ իւր գաւազներն
անոր գերեզմանը կ'որոշեն, կը կանգնեն հոն գե-
ղեցիկ Մահարձան մը, գրելով վրան նաեւ շատ
պարզ վերադառնութիւն մը, որ է՝



Դ Մ Բ Ա Ր Ո Ն

Ս Ե Ր Ճ Ի Օ Կ Ա Ր Ա Պ Ե Տ Օ Ֆ Ի

Ն Ը Ա Ն Ա Ւ Ո Ր Բ Ժ Ի Ը Կ

Հ Ա Յ Ր Ո Ր Դ Ի Ո Յ Ե Ի Թ Ո Ռ Ա Ն Յ

Ձ Գ Օ Ն Ա Մ Ի Տ Ե Ի Բ Ա Ր Ե Մ Ե Ր

Ծ Ն Ե Ա Լ Ի Մ Ա Ղ Ն Ի Մ Ա 1795

Հ Ա Ն Գ Ե Ա Ի Ի Բ Ի Մ Տ Ո Ս

Ե Ի Օ Տ Ե Մ Ի Ը

1869

Ե Ա Մ Ս Ե Ա Ն Ն Մ Ա Յ Ի Ս Ի

Ուրախ եմ, որ Սարգիս բժիշկ թողած է կեն-
դանագիր մը, որ շնորհիւ իւր թոռան՝ Թարգոյ
Վահան Էֆենտի Պարտիզականին, բախտ կ'ու-
նենամ գտնուել կենսագրական փոնաքին տողե-
րուս մէջ:

1 «Ըրշալոյս Արտաբեկն Ա. տարի 1840, թ. 9—19
եւ 1841 ի ամբողջական թիւերն ցժեւր տարւոյն, ինչպէս
նաեւ 1842 ի շատ թիւերը մինչեւ յետ տարւոյն:

2 «Արշալոյս Արտաբեկն, Ը. տարի, թիւ. 297, Հոկ-
տեմբեր 31, 1847:

Անոր ծերացած ժամանակի պատկերն է այս, բարի ու գորովագութ ծերունւոյ մը դէմքը, որուն աչքերը սակայն չեն կորուսած երիտասարդական վառ աշխուժութեան մէջ ցոլըր։

Տոհմային բժշկական հին պատմութեան մէջ կարեւոր դէմքն մըն է հն. սա, զոր այսուհետեւ յարանաբ միշտ պիտի դիտենք Շաշեաններու, Սերվիշէնի, Սինապականի, Բարունակի եւ ուրիշ հին բժիշկներու հետ։

Տեղեկութիւն չունինք, թէ Սարգիս Կարապետեան հետամնւոտ էր բժշկական երկրի ալ գրեւ. լու, թէ թողած է գրուոր մը եւ. է վաստակ. սակայն դիտենք թէ թողած է նա ամենարեւոր դասակներ, որոնք իւր անուան փառք եւ Ազգին ալ պատիւ եղած են։

Անոր զաւակներուն աղբրանիկն է՝ Ջմիւռնական Տիկին Թաւուզի Պարտիզպանեան, մայր՝ Պորթու, վաճան եւ Ռուբէն Պարտիզպանեան էֆէն. տիկներու, որոնցմէ Երկրորդը՝ Ջմիւռնիոյ Ազգ. վարչութեան արդի քաղաքական ժողովին Ատենապետն է։

Դր. Սարգիս ունեցած էր մէկ արու զաւակ, Կարապետ Սերվիշեան՝ որ ծանօթ վաճառական մըն էր Ջմիւռնիոյ մէջ, փեսայ էր Բարեխիշտատի Յակոբ Սպարթաւանի, եւ Ազգային վարչական ժողովներու ալ գործօն մասնակցութիւններ ունեցած է. վախճանեցաւ այս տարի Մարտի էֆնի, թողով աղջիկ մը եւ մանջ մը՝ որ իւր բժիշկ հասուն անուանակրին է։

Երրորդ զաւակն է, Տիկին Վասիլուհի Գաբրիէ Ճշմարտասեան. իսկ Չարբորդը, Տիկին Բրաթին Աշառեան, իւր հօրը բարեխիշտական ու մարդասիրական զգացումներուն հաստատար՝ Ժառանգորդ, որ ոչ նուազ կարեւոր ծառայութիւններ մատուցած է Կ. Պոլսոյ Ազգ. Հիւանդանոցին, իրրեւ անդամ այս Հաստատութեան ինամակալ Տիկիններու միութեան։ Տիկին Աշառեան ինքն ալ հասուցած է այնպիսի զաւակներ, որոնք՝ օրինակելի մայրեր եղած են այսօր Եւրոպական կամ Ամերիկեան մայրաքաղաքներու Հայ գաղութներուն մէջ։

Բաւական իսկ են արդէն ասոնք, Սարգիս Կարապետեան անունն անմահացնելու. բայց ես պիտի խնդրեի, որ՝ Ջմիւռնիոյ Ս. Լուսաւորչեան Ազգ. Հիւանդանոցին ռադարաճութիւնն ալ բաւական արձանագործել զայն Հիւանդանոցին մէկ անկիւնը, որպէս զի ներկայ եւ ապագայ սերունդներ ծանոնան Ջմիւռնիոյ անդրանիկ Հայ բժիշկը՝ Դր. Սարգիս Կարապետեան, որ՝ մի գիտեմ, բժշկական Բիշ կարեւոր ծառայութիւններ մատուց Ս. Լուսաւորչեան Հին Հիւանդանոցին, ծառայութիւններ՝ թարգման գութն եւ անհետացած հին փառապանքները։

Անրա, 12/26 Դեկտ. 1903:

Տօրթ. ՎԱՅՐԱՄ Ե. ԹՈՒԳՈՐԾԱՆ

1 "Արեւիշտ Գաւառ" Զփառնիւ, ԼԳ. տարի, Թիւ. 10. 8 Մարտ 1903, էջ 240:

ԱՅՆԱՐԳԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՐԲԱՐՈՅ ԲՈՅՈՆԱԳՐԵՐ ՀՈՅՈՍՈՆԻ ՄԱՌՆ

(Ըրոնակութիւն)

Հիշում է. Արգուլմայիք (724—743) կառաւարիշ նշանակեց Հայաստանի վերայ Մուսլամայ Ի. Արգուլմայիքին, որ՝ իրրեւ առաջապահ զօրք՝ ուզարիեց Սայիդ Ի. Ամր Ի. Ասվադ Ահալաշին, նորա հետ միասին Իսահակ Ի. Մուսլիմ՝ Օբայլին եղբայրներով հանդերձ, եւս Ջափանայ Ի. Հարիշ Ի. Խալիդին (որ Ամր Ի. Ռաբիւյ Ի. Սաւայի օրդին էր), Ջուֆաֆին եւ Խալիդին, որոնք Օմայր Ի. Հուբար Մուսլիմի որդիքն էին, Ալֆուրատ Ի. Սալման Արահային եւ Վալիդ Ի. Արքաւայ Արահին։ Սայիդ ճակատեցաւ Խալաբների հետ, արտաքերցնողա Վարանակներոյց, որ սքա պաշարած էին, եւ ի փախուստ գարժեց նոցա։ Խալաբք եկան Մայմազ (սա Արապատականի գաւառներից մէկն էր)։ Երբ Սայիդը պարտաւորեալ եւաւեց նոցա հետ, նորան հասաւ Մաւսլամայ Ի. Արգուլմայիքի թուղթը, որով նա նորան կը յանդիմանէր, որ՝ նորա զայտեսնէ շապաւելով՝ պատերազմած էր Խալաբների հետ. ապա նորան կը յայտնէ, որ (փախուշտակ նորա) զօրագլուխ է նշակակել Արգուլմայիք Ի. Մուսլիմ՝ Օբայլին, երբ Սայիդը յանձնեց իւր զօրքը (որան), Մաւսլամայի հրեշտակ ձերբակալեց նորան, կապանքների մէջ տարաւ նորան Պարտաւ եւ դրեց բանտ։ Խալաբներ հետացան, հայաւաւած Մաւսլամայից, որ սորա մասին դրեց Հիշումին. վերջինս նորան պատասխանեց՝

Դու կը թողնես նոցա Մայմազում, (թէպէտեւ) նոցա կը տեսնես, եւ կը պարենս նոցա անհաստատ հողի վերայ։

Եւ հրամայեց հանել բանտից Ահալաշին։ Մաւսլամայ խաղաղութիւն չնորհեց Խալաբին բնակիչներին, հրամայեց նոցա ամրոցը քանդել եւ նոյն տեղ իրան համար ագարակ շինել, որ մինչեւ այսօր էլ "պատմիչատեղի" կը կոչուի։ Ջարալի իշխանների հետ հայտնութիւն հաստատեց, իսկ Ըրովանշահ, Լիւանշահ, Տարաւարանշահ, Ֆիւանշահ, Ջարանշահ եւ Մազքտայ տէր (ի նշան հնազանդութեան) եկան նորա մօտ։ Ապա Մաւսլամայ արաւեց Բար (Դերբեքը). քաղաքի վերայ եւ նւաճեց զայն. ամրոցում՝ նստած էին 1000 առան խալաբք, որոց նա պաշարեց, նետելով նոցա վերայ քարեր եւ քարի ձեւով պատարասած երկաթներ։ Երբ պաշար եւս չօգնեց, նա դիմեց զէպի այն աղիւր, որպէս զի Անուշիրվան չուր էր տարած զէպի նոցա Զրի պահարանը. հրամայեց գնելու եղբեր եւ ոչնեղներ եւ նոցա կեցող եւ անգժատի հիւթը՝ աղիւրի մէջ նետել. մի գիշերայ ընթացքում շուրջ որդանեցաւ, հասաւ եւ ապականեցաւ. իսկ երբ գիշեր եղաւ, թշնամիք թողնե ամրոցը եւ փախաւ։ Մաւսլամայ Ի. Արգուլմայիք բնակեցրեց Բար-էլ-արաւը քաղաքում 14,000 գլուխ Ասորիքի բնակիչներից, նշանակելով նոցա ռոմիկ. մինչեւ օրս էլ Բարի

1. Assa foetida, silphium.